

О. Недавня* (м. Київ)

УДК 2, 26-28

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ ЯК ВЕКТОРІВ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті О.Недавньої «Концептуальні аспекти дослідження діяльності християнських Церков як векторів суспільного розвитку України» висвітлюються основні концептуальні положення дисертаційного дослідження діяльності християнських Церков як векторів суспільного розвитку України. Окреслюється відповідне предметне поле, починаючи з історичного досвіду, в якому закладалися напрямні суспільно значущого впливу християнських традицій. Сучасні проблеми культурного й суспільно-політичного розвитку українців корелюють з особливостями діяльності християнських Церков в Україні.

Ключові слова: християнські Церкви, Україна, суспільно значущий вплив, культурний та суспільно-політичний розвиток.

*Дослідження суспільно значущої діяльності Церков в Україні набуває нині особливої актуальності, адже проблема впливу різних Церков (в першу чергу християнських – найбільш помітних в українському суспільстві) історично обумовлена й зараз ускладнюється геополітичними чинниками, культурно-цивілізаційним протистоянням. **Намір дослідження діяльності християнських Церков як векторів суспільного розвитку України** визрівав у нас в ході написання планових тем Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, опрацювання присвяченого та дотичного обраній тематиці доробку вітчизняних та зарубіжних дослідників, ознайомлення з суспільними дискусіями близької проблематики. Така робота справді «виростала» в міру нашого осмислення сучасних духовних процесів в Україні, їх історичних передумов і тенденцій та їх кореляцій з пошуками культурного й політичного самовизначення українців – посередництвом всіх доступних сучасному українському дослідникові шляхів наукового пізнання, в т.ч. з активними польовими дослідженнями, включеним спостереженням та моделюванням ситуацій для перевірки тих чи інших*

* Недавня О.В. – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

гіпотез. Власне, **первісний її задум полягав у тому, щоб, у продовження кандидатського дослідження, де ми розглядали перипетії духовного самовизначення українців між християнським Сходом і Заходом на зручному прикладі визрівання та розвитку українського греко-католицизму, проаналізувати довгостроковий та сучасний вплив найбільших впливових в Україні Церков на культурну й суспільно-політичну орієнтацію українців у їх геополітичному оточенні, що потрібно для практичних рішень відповідних компетентних державних органів.**

В ході опрацювання **відповідних джерел та великого масиву досліджень** (а це – більше тисячі позицій, від класиків М.Грушевського, А.Річинського, І.Огієнка, А.Великого, М.Чубатого до наших сучасників - А.Колодного, П.Яроцького, Л.Филипович, В.Єленського, М.Бабія, В.Климова, В.Шевчена, О.Сагана, С.Здіорука та багатьох інших), прямо чи опосередковано дотичних нашої проблематики, ми не дивувалися їх нескінченності та часом полярності оцінок. І справа не тільки в тому, що кожен фіксує, інтерпретує й оцінює факти, виходячи із власного світогляду та цілепокладань. В силу різних причин, а насамперед складності самої проблематики, чимало важливих її аспектів ще не знайшли достатньої уваги дослідників, були (зокрема з ідеологічних причин) недоступні або розглядалися упереджено. Зауважуючи такі аспекти, ми спостерегли, що вони «складаються» в певну систему, що й знайшло відображення в структурі нашого дослідження.

Оскільки **метою даної статі** є представлення його основних концептуальних положень, ми виділяємо найбільш помітні відповідні аспекти. По-перше, ми старалися виявити та дослідити маловідоме (або мало зауважуване, «сховане» за некритичними стереотипами) у відомому, прагнучи доповнювати дискурс, не повторюючись в тому, що вже стало науковим здобутком. Заповнення «білих плям» у, здавалося б, вже великою мірою освоєному предметному полі допомагає адекватніше зрозуміти логіку, здобутки, труднощі, тенденції та перспективи як духовного, так і культурного й суспільно-політичного розвитку українців. По-друге, ми вийшли на дуже перспективне дослідницьке поле, яке дає небачені раніше можливості для науковців: крім колосального масиву інформації, що містить набуті й «канонізовані» знання і нові розвідки, та стрімко поповнюється, воно є водночас й майстернею осмислення досвіду та генерації нових ідей. Ми маємо на увазі Інтернет: він бо є не просто «бібліотекою», а сучасною «Агорою», де шукаються, формулюються й переформулюються, дискутуються старі й нові знання, шляхи їх застосування (зрозуміло, йдеться про інтелектуальний, суспільно значущий сектор Інтернету). Варто відзначити, що українська інтернет-аудиторія на осінь 2009 року склала близько 11 мільйонів учасників. Що унікально та особливо важливо для дослідника: в Інтернеті можна не лише аналізувати інформацію, але й оперативно перевіряти власні припущення, шляхом адресних «ін'єкцій» мислевірусів та вивчення відповідної реакції. Відтак, ми

вийшли і на нові ділянки й тематичні напрямки наукових досліджень з обраної проблематики.

Основний зміст статті. В центрі нашої уваги був і є суспільно значущий для українців вплив найбільш помітних - як в минулому, так і в сучасності - Церков (та відповідних церковних традицій, що втілилися в культурні). При тому, в своїй роботі ми, по-перше, зосереджуємося на діяльності Церков традиційних (чи відносно традиційних) в Україні, оскільки новітні ще не накопичили співставний з першими досвід, і порівняння його зі значно тривалішим досвідом традиційних Церков не вважається нам доцільним. Отже, фактично йдеться про християнські Церкви: православні (УПЦ КП, УАПЦ та УПЦ МП), католицькі (УГКЦ та РКЦ) та найбільші зі «старших» в Україні протестантських (баптисти, п'ятидесятники, адвентисти), хоч принагідно ми звертаємося і до діяльності інших конфесійних спільнот. Оскільки, згідно статистичних даних та висновків досліджень сучасних вітчизняних релігієзнавців [близько 5% складають нові релігійні течії: Филипович Л.О. Нові релігійні течії в українському соціумі // Україна релігійна. Кол.мон. – Кн.1: Стан релігійного життя України. – К., 2008. – Українське релігієзнавство. - №46, 2008. – С. 356; зокрема, харизмати складають 3%: Титаренко В.В. Неохристиянські течії в сучасній Україні // Україна релігійна. Кол.мон. – Кн.1: Стан релігійного життя України. – К., 2008. – Українське релігієзнавство. - №46, 2008. – С. 379], що вивчають новітні релігійні (зокрема, християнські) течії, кількість їх adeptів не перевищує кількох відсотків в українському суспільстві, ми вважаємо такий підхід можливим та правомірним.

По-друге, християнські Церкви ми розглядаємо, слідом за А.Колодним, у всій повноті їх представлення в суспільстві: не лише як інституції зі своїм кліром, церковними та прицерковними організаціями, в тому числі мирянськими, а також і як сукупність всіх осіб (та їх різні об'єднання), котрі й творять Церкви, які можуть перебувати під прямим та опосередкованим їх впливом: воцерковлених віруючих, тих, хто ідентифікує себе з тією чи іншою церковною традицією або й (в окремих випадках нашого дослідження) тих, хто неусвідомлено живе в рамках відповідних стереотипів, хто симпатизує тій чи іншій Церкві – всіх, хто у своїй діяльності так чи інакше демонструє певний світоглядно-спрямовуючий, культуротворчій «слід» тієї чи іншої Церкви. Тому в чільному означенні головної проблематики роботи ми вжили поняття «християнські фактори», що сенсово й охоплює всі перераховані чинники, а терміни «Церкви», «конфесії», «віруючі» і т.д. застосовували в різних підрозділах дослідження там, де це можливо й необхідно було конкретизувати.

Логіка побудови дослідження ґрунтується на наступних міркуваннях, котрі «підказували» і сам матеріал, який ми опрацьовували. Нас найбільше цікавить роль християнських чинників як векторів спрямування суспільного розвитку українців в сьогоденні. Однак, для того, щоб збагнути, чому ті чи

інші процеси відбуваються саме так, необхідно було насамперед здійснити ретроспективний екскурс в період, який стосується перших кроків та перших століть розповсюдження в Русі-Україні християнства, перипетій її християнського вибору та становлення християнської ієрархії, розвитку християнських духовних традицій та еволюції світогляду й аксіології новохрещених русичів. Адже їх християнський вибір став викликом для переосмислення цінностей, власної духовної ідентичності та культурного шляху.

Подальша українська релігійна і світська історія великою мірою визначалася відповідними надбаннями та збитками. Втрата власної державності та митрополичого осідку, ієрархічні перипетії, події доби «великого хитання думок», осьового часу для «перезавантаження» українських християн – періоду Реформації, Контрреформації, унійних пошуків та православних змагань стали факторами подальшого культурно-цивілізаційного спрямування українців, що знайшло висвітлення в багатій історіографії. Не претендуючи на детальне заглиблення в загалом розроблене відповідне наукове поле, ми вважали за необхідне привернути увагу до аспектів, особливо значимих для нашого дослідження.

Адже як відомі та всебічно вивчені історичні події й явища, так і такі, що залишилися на периферії наукових рефлексій, з огляду на довгострокові історичні процеси та їх поточні результати, можуть прочитуватися в нових проблемних контекстах. Таке прочитання ми підпорядковуємо потребі студіювання сучасної української історії кінця ХХ – початку ХХІ століття, коли українці, після століть бездержавного існування спочатку у складі двох імперій, православної та католицької, а потім – у складі атеїстичного СРСР, нарешті спромоглися стати на шлях розбудови власної держави, в котрій, за умов свободи совісті та віросповідань, у суспільстві, що явило свою поліконфесійність та полісвітоглядність, стали «надолужувати» історичні уроки кореляцій релігійно-церковних орієнтацій та культурних і суспільно-політичних уподобань.

Опинилися в принципово новій для себе ситуації Церкви: ієрархи, священники, миряни – ті, що зберігали свою віру в період панування атеїстичної ідеології, й ті, що успадкували ту чи іншу християнську традицію в «культурному переданні» оточення (як близького – родин, так і суспільного, з якого не вдалося витравити релігійні традиції зовсім). Для всіх них візія незалежної Україна, котра задекларувала своє повернення в лоно європейської сім'ї народів, була неоднакова: від здійсненої мрії, за яку гаряче молилися та самовіддано боролися, до чергової богоданності на мандрівному шляху цього світу до вічності, і аж до невдало скроеного історичного непорозуміння. Відповідно, вартувало вивчити місце й роль різноманітних християнських чинників у розбудові суверенної України – європейської держави.

В аналізі сучасних процесів релігійно-церковного та суспільного розвитку ми зосередилися на найбільш показових явищах, які принесли

надзвичайно багатий матеріал на дослідницьку ниву релігієзнавців. Це, насамперед, є та чи інша участь Церков в суспільно значущих подіях, що відбувалися, зокрема – політичних, а також події, пов'язані з відвідуванням України першоієрархами різних Церков. Зрозуміло, що кожноденна діяльність Церков, їх теоретичні напрацювання та практична праця також надавала й надає показові свідчення їх впливу на спрямування суспільного поступу українців.

Серед різноманіття відповідного дослідницького поля ми виділили три «лакуни», які, на наш погляд, є найбільш значимими та ще недостатньо дослідженими в усіх аспектах. По-перше, великим та дуже цікавим дослідницьким викликом стали матеріали з сучасної діяльності Церков, які прямо чи опосередковано стосуються їх духовної ролі як виховників українців – патріотів, співтворців громадянського суспільства. Справа в тому, що цей аспект досі мало зауважувався у вивченні тієї чи іншої участі Церков в суспільно-політичному розвитку, зокрема, вірогідно, через те, що виглядав маргінальним у вже більш звичному колі проблематики «Церква і політика». Натомість, складні політичні перипетії в незалежній Україні висунули, крім політиків та партій, справжню «третю» силу – народ, активістів громадських рухів, об'єднань та неформальних спільнот, котрі стали «порушувати» старі й нові стереотипи спілкування та взаємопов'язання з релігійними організаціями: не лише вчитися чи чогось хотіти від Церков, а й самі давати уроки або нові виклики для них.

По-друге, ми вважали необхідним проаналізувати, якими настановами оперують різні Церкви у своїх соціальних вченнях (та відповідній практичній роботі), дотичними вкрай актуальних проблем соціального оздоровлення українського суспільства, де багато хто звик до примусової «зрівнялівки», а тепер, в новій соціальній ситуації, губиться чи зловживає за «законами джунглів», що у виховному плані можуть запропонувати Церкви для структуризації суспільства, доцільної розбудові спільноти відповідальних громадян, для їх конструктивної соціалізації.

По-третє, нашу увагу привернуло часткове повернення Церков в освіту та просвіту і відповідний їх вплив, часом неоднозначний та навіть проблемний. Коли ж ми почали ближче вивчати присутність християнського фактору в навчальному середовищі, то «відкрили», що він є, як і власне частково був навіть за радянських часів, куди більший (хоч і непрямий) за уроки християнської етики, й також впливав та впливає на духовне й культурне становлення підрастаючого покоління, якому і розбудовувати майбутнє незалежної України. Крім того, нині з'являються або розширюються додаткові можливості використання християнського спадку в освіті та просвіті дітей. Тут вартувало б дослідити, як реагують на це різні Церкви.

Однак нові можливості для Церков в сучасній Україні сполучені з новими викликами. Адже вона є частиною світу, що стає чимраз «тіснішим», де відбуваються глобалізаційні процеси, серед яких українцям доводиться

надолужувати історичні проблеми дозрівання власної ідентичності, за умов світоглядного, релігійного та культурного плюралізму. Відповідно, християнські Церкви в Україні, в тому числі й традиційні, після важкого періоду виживання за умов панівної атеїстичної ідеології (але не зовсім однакового до них ставлення радянської влади), опинилися – кожна – в ситуації втрати монополії на істину і світоглядні настанови та в режимі реальної конкуренції, яку не стримати ніякими канонічними кордонами.

Ставлення різних Церков до глобалізації – її походження, плюсів та мінусів, і «що з нею робити» - виявляє їх, за влучним висловом народного релігієзнавства, відповідне «місце на кораблі»: капітанське, лоцманське, боцманське, матроське, юнгівське, піратське чи робінзонівське, а відтак – і їх ціннісно-орієнтаційні потенції для українців, котрі переживають світоглядні та духовні трансформації різних пост- (радянського, соціалістичного, атеїстичного) періодів, ускладнені певними кризовими явищами у розвитку культурного поля сучасної Європи, неоколоніальним тиском Росії та світовою економічною кризою. Цю проблему варто вивчати у поєднанні з її, згідно, «окремим випадком» – Церкви перед викликами свободи совісті та світогляду.

Це, зрозуміло, вже робилося й робиться дослідниками (зокрема, А.Колодним, М.Бабієм, В.Єленським, В.Климовим та ін.), однак ситуація свободи вибору несе не лише нові проблеми і можливості для Церков, віруючих та шукачів віри, включно з розширенням свободи в релігії. Науковий дискурс тепер може поповнюватися рефлексіями особливостей відповідей Церков, спонуканих новими умовами їх діяльності - відповідей, які йдуть назустріч, навздогін чи й всупереч тим чи іншим запитам віруючих та шукачів віри у «великому релігійному супермаркеті». Аналізуючи ці запити й відповіді, важливо виявити, в яке, власне, світоглядне поле заохочують інтегруватися ті чи інші Церкви своїх вірних та симпатиків. І йдеться не тільки чи не стільки про інтеграцію «назовні», в той чи інший духовно-культурний ареал, скільки про витворення останніми суспільства певної моделі навколо самих себе.

Християнські фактори актуального культурного й політичного вибору українців діють сьогодні не завжди прямо і лінійно; відбуваються складні процеси кореляцій та взаємовпливів. Особливо важливим та нагальним, на нашу думку, є вивчення актуалізації ідентичностей осіб та їх спільнот в ході релігійно-конфесійного, духовного та культурного розвитку українського суспільства, у спілкуванні людей, в якому часом зіштовхуються їх інтереси. Після тривалого періоду денаціоналізації та деперсоніфікації у всіх сферах, нині пошук, «віднайдення», трансформації, зіткнення ідентичностей є ознакою нашого часу, й загалом об'єктивні, позитивні процеси несуть також і певний конфліктний деструктивний потенціал.

Віднайдення власної духовної й культурної ідентичності стається у соціальній взаємодії, в ході знайомства, осмислення та «примірки на собі» старих й нових, зокрема, релігійно-духовних традицій в сьогоднішньому

особистому та суспільному житті українців. Із всього багатства відповідних виявів можна виділити три типи, які, на наш погляд, найбільш яскраво характеризують процес відживлення та вживлення традицій:

1. відродження, використання та розвиток старих;
2. засвоєння і співтворення (безкритичне або креативне) нових;
3. продовження старих традицій в оновлених й нових формах суспільно значущої діяльності.

Кожен з них ми й досліджуємо на найбільш показових прикладах, акцентуючи увагу саме на суспільно важливих наслідках застосування традицій, на тому, як вони відбиваються на процесах самоідентифікації та пошуку свого місця у спільноті, серед різних культурних взаємовпливів.

Духовне, культурне й політичне самовизначення українців відбувається в непростому діалозі віруючих різних Церков та спадкоємців різних християнських традицій. Екуменічний діалог Церков на рівні богословських пошуків та заходів ієрархії уважно вивчається релігієзнавцями, а от діалогу як спілкуванню у реальній співдії чи протистоянні віруючих та симпатиків різних церковних традицій поки що не приділено достатньо дослідницької уваги. Натомість, саме суспільні дискусії з актуальних проблем духовного, релігійного та церковного розвитку у зв'язку з подіями культурного й політичного життя виступають горнилом міжконфесійного та полісвітоглядного діалогу. Для того, щоб на конструктивний потенціал діалогу покласти підставні надії, варто проаналізувати його відповідні можливості та межі.

Таким чином, за ключовими проблемами ми окреслили певну ділянку предметного поля, доцільну для вивчення ролі християнських факторів як векторів суспільного розвитку українців. В такому контексті, аналізуючи вплив християнських факторів на культурний та суспільно-політичний вибір українців, ми розглядаємо останній не як разову акцію чи акції, а як коженденні, світоглядно та духовно обумовлені вчинки, котрі наповнюють тим чи іншим змістом культурний простір українського суспільства та призводять до тих чи інших змін в суспільно-політичній ситуації в Україні. Зрозуміло, в ході дослідження додаються й додаватимуться нові ракурси, виринатимуть нові проблеми, зокрема стосовно сучасної діяльності Церков, їх реакцій на поточні ключові події в Україні та світі, які й складатимуть перспективу наукового вивчення тематики суспільно значущого впливу християнських Церков та, ширше, церковних традицій.

А н о т а ц і ї

В статтю О.Недавей «Концептуальные аспекты исследования деятельности христианских Церквей как векторов общественного развития Украины» розкриваються основні концептуальні положення дисертаційного дослідження її діяльності християнських Церквей як векторів общественного розвитку України. Определяется соответствующее предметное

поле, начиная с исторического опыта, в котором заложены направляющие общественно значущего влияния христианских традиций. Современные проблемы культурного и общественно-политического развития украинцев коррелируются из особенностями деятельности христианских Церквей в Украине.

Ключевые слова: христианские Церкви, Украина, общественно значимое влияние, культурное и общественно-политическое развитие.

In the article of **Olga Nedavnya «The Conceptual Aspects of the Research of Christian Churches' Activities as Vectors of the Social Development of Ukraine»**, the conceptual research positions of the work of the most influential Christian churches' in Ukraine as vectors of Ukrainians' social development are covered. The subject area is identified, starting from the historical experience in which the directions of the socially important influence of Christian traditions are installed. It is emphasized that the problems of the contemporary cultural and social-political evolution of Ukrainians' correlate with the peculiarities of the Christian Churches' activities in Ukraine.

Keywords: Christian Churches, Ukraine, socially important influence, cultural and social-political development

О. Рудакевич * (м. Тернопіль)

УДК 271.22 (438+477)

РЕЛІГІЙНЕ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ В КОНЦЕПЦІЯХ НАЦІОГЕНЕЗУ ПОЛЯКІВ ТА УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧНИНИ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ

У статті О.Рудакевич «Релігійне та національне в концепціях націогенезу поляків та українців Галичини ХІХ-ХХ століть» розглянуто націоналогічні концепції поляків та українців, що вплинули на формування національної свідомості даних народів. Зокрема висвітлено релігійно-етнічний досвід державотворчих прагнень двох народів.

Ключові слова: націоналогічні концепції, національна свідомість, державотворчий досвід, національна еліта.

Сучасний етап національного розвитку українського народу вимагає утвердження самосвідомості українців, формування національного менталітету та національної ідеології. Це завдання потребує усвідомлення особливостей духовної культури та історичної пам'яті українців.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що як національний, так і релігійно-духовний поступ української нації має ряд проблем, вирішення яких вимагає переосмислення досвіду самоідентифікації нашого народу. Вельми важливим є порівняльний аналіз даного процесу в сусідніх народів, зокрема польського.

* Рудакевич О. – кандидат філософських наук, викладач Тернопільського національного економічного університету.